

УДК 811.162.1'42

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

О. М. Задорожна

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА «УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА»

У статті проаналізовано працю Івана Огієнка «Українська церква» з погляду вивчення особливостей її синтаксичної будови, виявлено характерні синтаксичні конструкції та їхнє стилістичне навантаження, з'ясовано можливості використання результатів цієї розвідки у підвищенні експресивної сили науково-популярних текстів.

Ключові слова: «Українська церква», синтаксичні конструкції, науково-популярні твори, вплив на читача, образність та емоційність оповіді, інтенсифікатори мовлення.

Науково-популярні твори Івана Огієнка – видатного українського державного і церковного діяча, науковця, етнографа, перекладача, письменника – вражають простотою та доступністю викладу матеріалу, чітким структу-

руванням синтаксичних одиниць, здатністю здійснювати вплив на читача. Він не тільки мав енциклопедичні знання, але володів мистецтвом слова, вміло використовував риторичні засоби задля посилення переконливості сказаного.

Метою нашої розвідки є дослідити особливості використання автором мовних (синтаксичних) засобів, щоб виявити характерні риси його науково-популярних творів, які уможливають не тільки донесення потрібної інформації, але й здійснення впливу на читача. Матеріалом дослідження слугувала науково-популярна праця І. Огієнка «Українська церква».

Працюючи над проблемами унормування української мови, І. Огієнко твердо вірив, що «найміцніша основа й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, що завсіди править для літературної за найперше джерело» [2, с.106]. І. Огієнко послуговувався загальноживованою лексикою: *окремишність, потроху, поміч, спершу, позоставався, стала школа* (у значенні постійно діюча), *позоставали віск* (той, що залишився), *звичай позостався аж до сьогодні* (залишився), *вчацили до церкви* (часто ходили), *винародовлення* (знищення народу) та ін. Він уникав безпідставного використання запозичень, складних наукових термінів.

Використання фразеологізмів, афоризмів наповнює тексти І. Огієнка живою розмовною мовою: ... з того часу Рим навіки забив собі памороки нехристиянською ідеєю [4, с.65]; Таким способом крок за кроком і рік за роком силою відбирали від Української Церкви її національні права [4, с.208]; Монастирські землі й усі їхні достатки завжди муляли очі Катерині [4, с.203]; ... українське духовенство міцно стояло на своєму [4, с.223].

Саме опирання на живу українську мову робить його твори доступними та легкими для сприйняття. Ось як сам учений визначив основні вимоги до гарного письма у праці «Наша літературна мова. Як писати й говорити політературному»: 1) потрібно вживати слова у властивому їм значенні; 2) слід уникати складних конструкцій, тобто дотримуватись ясності у викладі думок; 3) зайвим є використання непотрібних архаїзмів, локалізмів, варваризмів, невдалих неологізмів та ін.; 4) треба дбати про збагачення власного словника, використовувати слова-синоніми для уникнення одноманітності викладу думки; 5) невиправданим є непотрібне повторення слів [1, с.25-55].

Щоб надати своїм творам більшої переконливості, письменник використовує інтенсифікатори мовлення, які підкреслюють висловлену думку. Серед них є прислівники *надзвичайно, особливо*, вставні слова на вираження упевненості у висловленій думці (*безумовно, звичайно* та ін.). Взагалі науковим творам І. Огієнка властива констатуюча модальність, оскільки автор постійно опирається на архівні джерела, усі свої думки підтверджує історичними фактами, тому впевнений у достовірності повідомлення. Мовними засобами її вираження є вставні слова, наприклад: *Безумовно, племена ці замешкували свої землі з найдавнішого часу* [4, с.16]; *Звичайно, літописне оповідання про Андрія не подобалося новгородцям* [4, с.114].

Праця І. Огієнка «Українська церква» наповнена метафорами, епітетами, гіперболами, що створює образність та емоційність оповіді: *Християнство серед слов'янських народів на перших порах ширилося виключно в грецькому обряді... І тільки пізніше латинська навала знищила в цих краях працю св. братів* [4, с.65]; *Це був болючий удар для Української Церкви, і його грізне значення відразу відчуло й зрозуміло духовенство* [4, с.134]; *Сила українських книжок була в бібліотеках царів, патріархів, єпископів, бояр, як була їх сила й у простих грамотних людей* [4, с.242].

Нагромадження метафоричних структур у поєднанні з інверсією та гіперболою створює градаційний ланцюг та передає особливу значущість повідомлення: *Ще більше за людей посунули на Москву українські книжки. Своім зміс-*

том вони були в Москві великою новиною й тягли до себе всіх цікавих та освічених людей. І книжки наші хутко розійшлися по всім Московському царстві, вкрили всю велику державу. Книжки для читання, книжки церковні, шкільні підручники, наукові твори – все це сунуло на Москву з України. Книжки наші на одправу Служби Божої широко розпливлися по різних церквах. І навіть і зараз сливе, що й не знайдете Росії архіва, чи бібліотеки, чи просто церкви, де б не було якоїсь старої української книжки. А коли придивимось до записів на цих книжках, то побачимо, що наша книжка вкрила всю Росію від Вологди до Астрахані [4, с.241]. Яким актуальним є це повідомлення у світлі теперішніх подій у Росії, де нищаться українські книжки та українські бібліотеки. Точність думки супроводжується використанням поетичних засобів, які посилюють вплив на читача.

Але особливо дієвим є синтаксис творів І. Огієнка. Вважаючи складну (синтаксис) найголовнішою частиною граматики, І. Огієнко приділяв особливу увагу побудові речень, використанню риторичних фігур. На його думку, об'єктом синтаксису є слово, бо воно актуалізується саме у реченні. Науковець брав до уваги і змістове, і граматичне оформлення речення [3]. У змістовому плані він наголошував на цілісності речення. Тому у його творах майже немає неповних або усічених речень. Переважають складнопідрядні речення, що є властивим для наукового стилю, який прагне до повноти викладу думки та її обґрунтування. Усі речення чітко структуровані:

- логічно упорядковані частини повідомлення: По-перше, наші джерела ніде ані словом про це нічого не говорять... По-друге, нема й латинських правдивих джерел про охрещення українського народу посланцями папи [4, с.66];
- задля узагальнення та підсумовування сказаного І.Огієнко вводить узагальнювальні конструкції: Отож, як бачимо, на початку не було мирного поширення християнства [4, с.64]; Одним словом, з половини XVI віку, спершу під впливом протестантським, а потім під впливом єзуїтської акції, жива українська мова стає літературною [4, с.122];
- для змалювання цілісної картини використано уточнення: Старі джерела наші, головним чином літописи, не люблять розповідати про боротьбу народу проти християнства [4, с. 63];
- часто використано безполучникові конструкції з пояснювальним та уточнювальним зв'язком між частинами: До оборони батьківської віри в першу чергу стало українське міщанство – воно організовується в церковні братства й потроху бере церковну справу в свої руки [4, с.120].

Стилістично активним є послуговування інверсованими конструкціями. Здебільшого в ініціальну позицію І.Огієнко виносить присудкову групу: В новій ролі – в ролі оборонців батьківської віри – українські та білоруські церковні братства виступають поволі ще в першій половині XVI віку [4, с.126]. Нагородження присудків у препозиції у суміжних реченнях створює підсилювальний ефект і градаційні відношення між цими реченнями: Розпочинаються в нас з того часу церковні проповіді українською мовою – мовою, яку розумів той народ, що боронив тепер цілу справу. Розпочинаються рясні цитати текстів Св.Письма українською мовою, а це потроху приводить до думки перекласти цілу Біблію на українську мову. З'являється спеціальна полемічна література українською мовою [4, с.122].

Чергування у препозиції підмета і присудка у суміжних реченнях зміщує логічний наголос, змінює смислові і стилістичні відтінки, акцентує найважливішу частину повідомлення: Найперш організовувалися братства по великих містах – у Львові та Вільні, а незабаром за ними закладаються церковні

братства й по інших містах. Братства звертаються до короля й просять від нього привілеїв [4, с.126].

Повтор тієї самої обставини на початку суміжних речень акцентує час або обставини перебігу подій: Особливо врочисто святкували братчики своє храмове свято: на цей день варився мед, до церкви сходилися не тільки члени братства, але й сила гостей. По врочистім богослужінні зачинався бенкет, витивався наварений мед... У цей же день братство роздавало старцям щедру милостиню [4, с.127].

Непоодинокими в ініціальнойній позиції є додатки: На виховання молоді братства звертали велику увагу [4, с.127]; Про книжку Могилину «Лифос» митрополит Сочавський Досифей писав ось так... [4, с.242]; Нашу українську книжку в Москві шанували й охоче читали [4, с.242]; Але мову нашу не всі розуміли [4, с.128]; Це зумовлено або необхідністю актуалізації інформації, яку містить додаток, або особливостями темо-рематичного членування, як у наступному прикладі: Українське патріотичне духовенство весь час переслідували – і подинці, і всіх разом. Переслідування українського духовенства московський уряд та св. Синод робили насамперед в оцих трьох напрямках [4, с.209].

Частою є позиція підрядного речення перед головним, унаслідок чого воно виступає у логічно підкресленій позиції: Щоб посміятися над своїм духовенством, він видав був наказ, щоб воно поголило бороду й зодягнуло коротку одежу [4, с.209].

У тексті подибуються не тільки проспективні, але й ретроспективні зв'язки: Московське духовенство віддавна не мало прав і віддавна підпало в повну залежність від світської влади. Як ми бачили, воно не співчувало новим реформам Петра I ... Як знаємо, Петро I заснував при своєму дворі скандальну пародію на Святійший Синод ... [4, с.209]. Принцип повернення викликає мультиплікаційний ефект, коли на первісне сприйняття нашаровуються наступні, що розширює семантичний обсяг повідомлення.

Повторювані слова та групи слів також сприяють зв'язності тексту та актуалізації повтореної інформації: З того часу не стало навіть видимої єдності в слов'янському світі; з того часу Рим навіки забив собі памороки нехристиянською ідеєю [4, с.65].

Особлива роль у створенні емоційного повідомлення у праці І.Огієнка «Українська церква» належить підсилювальним та обмежувальним часткам. Їх використання стало особливістю науково-популярного стилю письменника, наприклад: ось так ширилося християнство [4, с.65], і тільки пізніше латинська навала знищила в цих краях працю св. Братів [4, с.65], уже з VIII-IX віків [4, с.71], і вже звідси [4, с.71], Рим обмежився поки що бодай тим [4, с.65]; і вони ж таки були його найближчими помічниками [4, с.252]. Найуживанішим є вживання підсилювальної частки *і*.

Для підкреслення контрастності подій Огієнко вводить дісприслівникові конструкції і допустові речення: І не дивлячись на це все... [4, с.65], Хоч головні завдання їхньої праці скрізь були однакові... [4, с.126].

Характерною рисою праці І. Огієнка «Українська Церква» є її діалогічний характер, який виявляється у використанні звертань до читача, риторичних запитань: ...і коли ми відкидаємо легенди власних істориків XI віку, чому мусимо вірити чужим? [4, с.67].

Для І. Огієнка синтаксичні конструкції були не лише одиницями формування, вираження і повідомлення думки, але й продуктом інтелектуально-комунікативної діяльності мовця, який за своєю інтуїцією, відповідно до лінгвістичних та комунікативних знань, використовував той чи інший виражаль-

ний засіб з арсеналу співвідносних форм і конструкцій, щоб здійснити інтелектуальний та емоційний вплив на реципієнта.

Отже, опираючись на живу українську мову, чітке структурування синтаксичних одиниць робить твори І. Огієнка доступними та легкими для сприйняття. Послугування риторичними засобами та фігурами посилює вплив на читача.

Список використаних джерел:

1. Іларіон (Митрополит). Наша літературна мова: Як писати й говорити політературному / Іларіон (Митрополит). – Вінніпег, 1959. – 463 с.
2. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко ; упор., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 388 с.
3. Огієнко І.І. Складня української мови. Ч.2. Головні й пояснювальні члени речення / І.І. Огієнко. – Жовква : Друкарня о. Василяян, 1938. – 239 с.
4. Огієнко І.І. Українська Церква. Нариси з історії Української православної церкви / І.І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – 284 с.

The article analyses the work by Ivan Ohienko «Ukrainian Church» from the point of studying peculiarities of its syntactic structure and usage of expressive syntax units. The author defines characteristic syntactic constructions and their stylistic role, points out the possibilities of using the results of the research in enhancing expressive role of scientific-popular works.

Key words: «Ukrainian Church», syntactic constructions, scientific-popular works, influence on the reader, imagery and emotions of the narration, speech intensifiers.

Отримано: 07.10.2015 р.